

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.2.14>**Ю. М. Багріїв**аспірант кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА ПАРАДИГМА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ ПОЧ. XIX – I ПОЛ. XX СТ.

В статті висвітлюється проблема морально-етичних засад правової держави у творчості українських мислителів XIX – I пол. XX ст. З'ясовано, що українські мислителі зазначеного періоду підтримували і розвивали в умовах колонізації українських земель Росією і насаджування нею законницької парадигми життя природно-правові погляди. В руслі юснатуралістичного підходу вони мислили правову державу як таку, де природні права людини і народу є найважливішою цінністю. Це держава, де вони вільно реалізуються і захищаються, де держава не домінує над людиною і народом, пригнічуючи їх, а, навпаки, створює всі умови для повноцінного людського буття.

Ці мислителі не вживають самого поняття правова держава, проте з їх творчості сутність такої держави проглядається виразно. Вони розглядають проблему правової держави в контексті іншої більш широкої, але взаємопов'язаної проблеми – проблеми національного визволення українців.

Вирішення цієї проблеми неминуче ставило на порядок денний завдання розбудови національної держави, тому осмислення низки її аспектів органічно впливало з їх дослідження. Всі зазначені вище мислителі, розглядаючи право як таку форму загальнолюдського духовного досвіду, в основі якого лежать вищі духовні цінності, мислили його невід'ємним від морально-етичного виміру людського буття. Тому і правова держава як форма буття права, на їх погляд, це держава з міцними морально-етичними засадами, поза якими вона просто неможлива.

З'ясовано, що, оскільки в українській правовій традиції, починаючи з доби княжої України, розвивався феномен юридизованої моралі, тобто, нерозривного взаємозв'язку, взаємозалежності права та моралі, увага І.Франка, М.Грушевського, Б. Кістяківського та ін. мислителів зазначеного періоду до моральних засад правової держави є доволі органічною.

Наголошено на необхідності використання ідей про моральні засади правової держави в нинішньому реформуванні української правової сфери, оскільки ці засади правового розвитку в сучасному українському суспільстві відчутно порушено.

Ключові слова: право, мораль, права людини, природно-правова доктрина, національна правова традиція, юридизована мораль, загальнолюдські цінності, смисли права.

Постановка проблеми. Проблема побудови правової держави належить до доволі розроблених проблем. Вона постала на порядок денний після здобуття Україною незалежності. Закріплення принципу правової держави в ст.1 чинної Конституції України зумовило великий інтерес в українських правознавців до цієї проблеми. Розпочалося розроблення поняття пра-

вової держави, її характеристик, функцій, історії розвитку проблеми тощо. Сьогодні існує чималий масив наукової інформації, присвячений зазначеній проблемі. Особливо важливо інтенсифікувати ці дослідження у зв'язку із необхідністю проведення в сучасній Україні правових реформ і трансформації нинішньої України у правову державу. Зокрема, важливим аспек-

том в проблемі розуміння правової держави є трактування її як держави, зміст якої наповнений морально-етичним виміром. На жаль, сучасне українське суспільство дуже відчуває брак загальнолюдської моралі та етики у ставленні до нього носіїв державної влади, що ніяк не сприяє єдності народу і держави, а це життєво необхідно загалом, а в такі екстремальні періоди, як нинішній, для українців особливо необхідно. Бо єдність народу і держави – це теж потужна зброя проти агресора. По великому рахунку, реформа правової сфери в Україні має включати в себе змістовне наповнення її правовим та морально-етичним виміром, які постійно будуть взаємодоповнюватись.

Аналіз останніх джерел та публікацій.

Окремі аспекти, фрагменти, підпитання зазначеної проблеми досліджували українські науковці: А. Баумайстер, Н. Бордун, М. Братасюк, С. Головатий, І. Кант, М. Козачинський, Дж. Локк, Т. Пейн, Дж. Фуллер, А. Шевцова, С. Шевчук та ін.. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11]. Ними досліджено природно-правову доктрину, яка поєднує право та мораль, розкрито морально-правовий зміст української правової традиції в різні періоди її розвитку, показано вплив народної моралі та християнської етики на український правовий розвиток, висвітлено взаємозалежність національного права та моралі як форм суспільної свідомості, показано необхідність розвитку сучасного права на загальнолюдських засадах тощо. До проблеми трактування правової держави як держави із моральним змістом поки що інтерес науковців був доволі скромним, тому існує необхідність дослідити зазначену проблему значно глибше і повніше, як це можливо на рівні статті.

Мета дослідження – на підставі аналізу наукових публікацій українських мислителів XIX – I пол. XX ст. висвітлити феномен правової держави як держави із моральним змістом.

Виклад основного матеріалу. Концепція правової держави розроблялася багатьма мислителями минулого та сучасними науковцями. Її мислили спочатку як державу, в якій домінує закон – таке трактування більше було властиво представникам європейського модерну, класичному правознавству. Але сумний досвід творення на засадах закону авторитарних, диктаторських режимів XX ст. змусив переосмислити цей концепт. Європейці намагалися захистити себе від державної влади, яка засобом використання законодавства може не просто порушити права людей, а й фізично цих людей знищити, що відбувалося масово

в середині XX ст.. Тому після Другої світової війни низка європейських держав переписали, як відомо, свої Конституції, закріпивши в них статтю про верховенство не закону, а права. Це переосмислення відбулося на підґрунті природно-правової доктрини, в контексті якої тільки й можливе розрізнення права та закону (С.Головатий; Ю.Багрій, М.Братасюк, А.Шевцова та ін..). Нині правовою прийнято вважати державу, в якій панує верховенство права [4; 5; 11]. Вона мислиться не статичним утворенням, а динамічним, гнучким, таким, яке перебуває в постійному русі до ідеалу, ґрунтує свою діяльність на загальнолюдських принципах права. Можна зустріти в науковій літературі також

трактування правової держави як такої, в якій вільно реалізуються і ефективно захищаються права людини [12]. І це не викликає заперечень, оскільки панування верховенства права реально і означає вільну реалізацію невід'ємних прав людини, їх ефективний правовий захист. Тобто, відмінності можна спостерігати у формулюванні поняття правової держави, але не у сутнісних ознаках. На наш погляд, до ознак правової держави можна цілком підставно віднести і моральний зміст її діяльності, оскільки морально-етичний чинник і право – це невід'ємні, взаємозалежні, взаємозумовлені один іншим чинники людського буття [4; 6; 10]. Існує позиція, що право – це юридизована мораль як духовно-культурний феномен, що, до речі, дуже успішно розвивався в українській правовій традиції [5; 10; 13] Держава, яка змістовно втілює в життя загальнолюдські цінності морально-етичного плану, які є водночас і правовими цінностями та смислами, має всі підстави вважатися правовою державою.

На думку І. Канта, право та етика пов'язані між собою, оскільки базуються на ідеї свободи. Оскільки свобода відноситься до сутності людини, прагнення позбавити її свободи, або ж обмежити її здійснення, означатиме руйнацію особистості, деперсоналізацію. Тому державний правовий порядок має бути сформованим так, щоб свобода стала реальністю. «А оскільки без правового порядку немає жодного спільного існування у стані свободи, морально вимагається створити такий правовий порядок» [14, с.181].

Особливо виразно проглядається зв'язок права та морально-етичного виміру у категоричному моральному імперативі І.Канта, який наголошує на ідеї невикористання людини як засобу для досягнення певної мети, підкреслює, що людина є метою і перетворювати її

у засіб аморально, неприпустимо, бо це при-
нижує її гідність. Гідність має своєю підста-
вою автономію особи, а остання є можливістю
самовизначення. Оскільки це право належить
всім, з'являється необхідність координації
реальної свободи багатьох за допомогою прин-
ципів та вимог права. Саме у понятті гідності
людини можна побачити невід'ємність права
та морально-етичного виміру. І. Кант у «Мета-
фізиці звичаїв» зазначає:

«Кожна людина має правомірне домагання
поваги з боку її сусіда, і вона навзаєм зобов'я-
зана до цього також стосовно кожного іншого».
Кантівський моральний імператив можна
перекладати у правовий: чини з іншим так,
що максима твоєї свободи була увідповіднена
загальному законові свободи. Людська сво-
бода є втіленням особистісного «я» кожного.
Здійснюй своє самовизначення, спираючись
на загальнолюдські правові принципи, тоді
ти не порушиш нічийх прав, не зазіхнеш ні на
чию гідність. Цей мислитель такі поняття як :
Бог, душа, свобода, гідність відносив до сфери
теорії моралі, бо поза рамками етики вони не
мають ніякого сенсу(«Метафізика звичаїв»).
Отже, правова держава – це держава, де
людина здійснює свою свободу, самовизнача-
ється, будучи автономною особистістю, де її
гідність реально є цінністю для інших та дер-
жавної влади. Як багато тут морального змісту!

В українській правовій традиції увага до
проблеми співвідношення морально-етичного
виміру та права почала займати відчутне місце.
А в минулому її розробляли такі українські ми-
слителі як: М. Козачинський, І. Гізель, Г. Конись-
кий, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський
тощо. Ми зосередимось на окремих ідеях, що
належать цим мислителям.

Уже в стінах Києво-Могилянської академії
в епоху доби українського бароко дискутува-
лося вчення про юридизовану мораль як сим-
біоз права та морально-етичного наповнення
його, одним із розробників якого був М. Коза-
чинський [6]. Він і інші професори КМА, напр.,
Г. Кониський, І. Гізель, читаючи курси етики,
наголошували на природно-правовому харак-
тері людських законів, на ідеї права як форми
втілення справедливості, розумної волі, добро-
совісності, поваги до людської гідності, мило-
сердя, добра. Вони не мислили право без
категорій і смислів морального плану, які мали
пронизувати зміст державного права та й загаль-
ного українського права, що активно форму-
валося в Україні в Козацьку епоху [5; 11; 13].

Кожен професор, розглядаючи одну з етичних
чеснот – справедливість, обов'язково коротко
зупинявся на розгляді права та закону [15, с. 175;
16; 17], що засвідчує трактування ними права
та моралі у нерозривному зв'язку. Держава
мала ґрунтувати свою діяльність, спираючись
на принципи християнської етики та моральні
цінності, шановані народом. Виразні мораль-
но-етичні засади були закріплені в Конституції
Пилипа Орлика [18].

В праці невідомого автора «Історія Русів»
дуже виразно звучить ідея правової держави,
яка є антиподом держави автократичної, деспотичної,
яка керується насильством та амораль-
ністю як основним знаряддям ставлення до
людини і інших народів, руйнуючи їх правопоря-
док, зневажаючи їх невід'ємні природні права.
«Історія Русів» ґрунтована на природно-пра-
вових ідеях [19, с.35]. Жити на власній землі,
здійснювати дані Богом і природою права влас-
ною волею, жити, шануючи звичаї, усталені
правила співжиття, створити власну державу
зі своїми законами, захищати себе, свої права
та вольності, свою землю, дітей, могили і запо-
віті предків – це означає бути собою, українця-
ми-русичами, жити у своєму краї. Автор розпо-
відає у творі про аморальну окупаційну політику
сусідів, які зневажили народ, його гідність, зруй-
нували українські звичаї, традиції, ліквідували
козацькі права та вольності, національні багат-
ства, знищили право бути державним народом,
засади життя козацького народу [19, с.с. 213,
268–269, 277, 307]. Далі ці ж ідеї будуть успад-
ковані і розвинені в філософії права українських
романтиків ХІХст.

Глибоке розуміння значимості морально-
етичного підґрунтя для правового, політичного
та й загалом людського та суспільного буття
можемо спостерігати у творчості І.Франка.
Дослідники зазначають, що він осуджував будь-
які форми насильства над людиною та нацією.
Він писав, що там, де « ...свавілля є основою,
закону, немає ні закону, ні волі, немає забезпе-
чення примітивних прав людини. Немає меж
насильству при такій системі» [20, т. 3, с. 103].
В цих рядках відчувається глибокий гуманізм
франкового світогляду, його повага до гідно-
сті людини та народу, нації. Будучи людиною
високої духовно-інтелектуальної культури,
вихованцем саме європейської культури, « ...
доктор Франко всю свою діяльність спрямував
у площину загальнолюдської культури, історії,
моралі, куди Україна мала включитись як рівна
між рівних» [21, с. 69]. Це відрізняло його від

М. Драгоманова, який не уявляв собі України без близького зв'язку з Росією [22, с. 69]. У І.Франка було глибоке розуміння того, що людина має формуватися в національній культурі, в духовно-моральній атмосфері, бо « в стані недонаціональності», а чи загалом поза-національності сама людина є чимось дуже частковим – їй не вистачає чогось далеко недрогорядного – сили волі, духу, совісті, віри тощо»[5]. Він з глибокою шаною ставився до народних звичаїв та традицій, які, як відомо, вбирають в себе морально-етичні смисли та цінності краще від будь-яких інших природно-культурних регуляторів суспільних відносин. Він був добрим знавцем тогочасного українського життя, зокрема селянського. Він проявляв немалу увагу і повагу до феномену народної моралі, вбачав у ній джерело народної правосвідомості та традиційно-звичаєвого права. Його художні твори пронизані повагою до людської, національної, особистої гідності позитивних героїв, співчуттям та милосердям до знедолених, обійдених людською турботою, покривджених. Він на боці особистої правди борців за справедливість, за спільне благо, національне визволення, за добро та людяність. Його ідеалом держави була держава, в якій стверджено такі цінності як повага до людської та національної гідності, спільне благо та справедливість, братерство, взаємодопомога, повага до невідчужуваних природних прав на життя, права на працю, власність, освіту рідною мовою, на свободу совісті, на доступний і справедливий суд, на гуманне ставлення до людини безвідносно до будь-яких соціальних характеристик, право на вільне волевиявлення в будь-якій сфері тощо [20; 21].

Дослідники зазначають, що І. Франко акцентував на змістовних характеристиках верховенства права, зокрема, на демократичності державної влади, пануванні справедливих, тобто, правових, із моральним змістом законів у всіх сферах суспільного життя[5; 11].

М. Грушевський, як і І.Франко, був палким прихильником природно-правової парадигми. Вся його творчість просякнута ідеєю природного права нації бути суб'єктом історії, права на власну ідентичність, національну культуру, бути собою, жити по своїй волі, що є втіленням природної справедливості. Він глибоко досліджував етно-національне буття, трактував етнос, націю, народ як невід'ємний елемент космічного буття, прояв живої природи, вважав його її продовженням. Мислитель з повагою ставився до всіх творінь національного генія, всього, що тво-

рилося народним духом, душею, ментальністю, національним libido, мудрістю, що народ зберігав і передавав своїм нащадкам. Як і І.Франко, Л.Українка та ін.. наші мислителі, наполегливо досліджуючи українське народне життя, підкреслював роль і значимість традиційно-звичаєвих норм і правил як природних регуляторів суспільних відносин [23], зокрема акцентував на гідності кожного етносу, нації, повазі до неї, на історичній справедливості, на ідеї спільного блага, на повазі до національної культури та історії. Будучи людиною високоосвіченою, усвідомлював, що будувати демократичну Україну треба з великою шаною до прагнення кожного народу зберегти своє «Я», свою самість, національно-етнічну ідентичність, унікальність, бо інакше буде порушено вимогу природної справедливості, принцип рівної міри поваги до гідності кожного. Він хотів такої України, де будуть вільно розвиватися представники всіх націй та народів, тому наголошував, що українці стверджують своє право на державність задля спільного блага всіх: «Ми добуваємо державне право для української землі не для того, щоб панувати над національними меншостями України...» [24].

В роботі «На порозі нової України» він стверджував ідею повної державної самостійності України. Як відомо, III Універсал Центральної Ради ще не закріплював державного суверенітету України. В IV Універсалі зафіксовано Постанову Центральної Ради про відокремлення України від Росії і її наступне суверенне державно-політичне буття. Так було стверджено законодавчо природне право українського народу на незалежну національну державу як прояв природної справедливості, поваги до національної ідентичності українців, їх національної гідності, їх прагнення жити по своїй волі [5; 25].

IV Універсал Центральної Ради зафіксував принцип поваги до національної гідності всіх народів, що населяють Україну, що було виражено у принципі правової рівності, закріплено цілий спектр громадянських прав, незалежно від будь-яких ознак: національності, віри, соціального становища тощо [25], чим було підтверджено історичну справедливість та морально-етичну загальнолюдську. В «Історії України-Руси» можна простежити усталену увагу М.Грушевського до морально-етичного виміру народного життя, оскільки в нього було глибоке розуміння і переконання, що цей вимір втілює фундаментальні засади людського буття загалом. Мораль необхідна людям, бо вона робить їх досконалішими, кращими, сприяє гар-

монізації стосунків та інтересів, інакше кажучи, вона є люднотвірним чинником. Тому в державотворенні нехтувати ним не можна, бо, якщо це допустити, ці підвалини вже державного буття, буде зруйновано.

М.Ф. Володимирський-Буданов, стоячи як науковець на позиціях юс натуралізму, вважав державу та право продуктами творчості конкретної нації, народу. Відправним джерелом виникнення держави та права вважав етно-національну спільноту з її культурними, історичними, ментальними тощо особливостями. Він переконував, що право є результатом творчого генія саме народу-нації, а не держави, як вважали тогочасні російські юристи-позитивісти. Саме народна (етно-національна) свідомість і воля, дух, національна культура з її морально-етичним стрижнем є тими чинниками, які сукупно зумовлюють творення права, а не авторитет влади, держава. Вона лише позитивує природне право, в особі законодавця лише закріплює і захищає вже створене життям народу, його духовністю і свідомістю, моральними та етичними нормами та цінностями, звичаями та традиціями, право. Тому держава може виражати волевиявлення народу в позитивному праві.

М.Ф. Володимирський-Буданов, був прихильником демократичної державності, мріяв про демократичний слов'янський світ [26]. Поділяючи юснатуралістичні погляди, вчений розмежовував право та закон, вважаючи закон вторинним стосовно права і вужчим від нього, штучним, менш динамічним порівняно з правом. Трактуючи сутність права, зводив її до справедливості. Право і закон, на його думку, співпадають лише у випадку вираження законом «правосвідомості народу». В його творчості простежується ідея нерозривного зв'язку права та морально-етичного чинника національної культури. Розвивав ідею національної держави та національного права, яке є невід'ємною її складовою. Належав до тих науковців, які стверджували в українській правовій культурі традицію юридизованої моралі.

Ідеєю індивідуальної свободи пронизані твори Лесі Українки. Для неї право на свободу – це природне, невідчужуване право. Так само як право на повагу до людської та національної гідності, право бути унікальною індивідуальністю, право на справедливе ставлення до людини-особистості тощо. Як і І.Франко, М. Грушевський, вона виступає проти всілякого насильства над людиною як з боку держави, так і суспільства. Вона усвідомлює, що ці права,

ця особиста свобода можливі лише в умовах такого ж вільного національного середовища, суспільства, в якому людина є особливою цінністю. Проблема національного визволення українців хвилювала її все життя. Концепція людини-особистості, людини-борця проти національного гноблення, проти соціального зла, людини з вільним духом і розвиненим почуттям людської гідності, здатної на захист своїх права і прав свого народу – це стрижнева проблема Лесиного світогляду [26; 27]. В цьому світогляді значне місце відведено морально-етичному виміру національного та людського буття. Всі природні права людини – це втілення моральних цінностей загальнолюдського плану крізь призму індивідуального «я». Поетеса наголошує на ідеї боротьби особистості за свої природні права – таким має бути сенс життя людини – особистості. Леся завжди на боці своїх позитивних героїв, наділених кращими людськими якостями, людьми, які є високиморальними. Вони стають на захист особистої Правди, людської та національної гідності, вони готові жертвувати собою заради високих моральних ідеалів, що є стрижнем їх самості. Леся сама була такою жертвовою, людиною-борцем, високиморальною особистістю. Такі люди прагнуть правового життя і є борцями проти деспотизму[27]. Вона добре розуміла, що у мовах деспотичної держави, де існує тотальний дефіцит свободи, формується людина часткова, деперсоналізована, із роздвоєною психікою, і така дводушна людина втрачається для нації («Бояриня», «В катакомбах»). Такі люди із «ржавими душами» втрачають кращі людські якості, руйнуються як істоти моральні, як люди загалом. Леся не користується поняттям правової держави, але вона дає зрозуміти своєю творчістю, що це держава, де природні права людини, що втілюють морально-етичні цінності, є реальністю, а не формальністю. Д.Донцов підкреслив, що вона «одна із немногих /.../ ставила справу відношення суб'єкта до об'єкта просто. Відважно і сильно» [26; 27].

Досліджуючи проблему морально-етичної парадигми як основи правової держави, не можна оминати погляди Б.Кістяківського, який цікавився цією проблемою і розвинув низку ідей, які є актуальними і нині. У його вченні про правову державу проводиться ідея, що правовою є лише та держава, де людина має простір індивідуальної свободи, повагу на своїй гідності, де немає насильства над нею та її правами з боку державної влади. Тобто, правова

держава – це антипод деспотичної держави, і вона можлива там і тоді, вважав Б. Кістяківський, де є високий рівень правосвідомості в народі та добре розвинене його почуття відповідальності. Отже, моральні засади, зокрема, повага до людини, відповідальність громадян, їх моральна зрілість для правової держави необхідні. Він писав: «У правовій державі відповідальність за нормальне функціонування правопорядку й державних установ лежить на самому народі /.../», тому «вона справді є організованою, тобто впорядкованою державою» [28, с. 854]. Чим вищий рівень моральної культури суспільства, тим реальнішою в такому суспільстві є правова держава.

Правова держава у Б.Кістяківського – народна і демократична за суттю, в ній панує верховенство права, а не закону. Завдяки народному представництву та правам людини та громадянина, що гарантують політичну самодіяльність як окремих осіб, так і суспільних груп, «уся організація правової держави має суспільний або народний характер» [28, с. 854; 29]. Глибокий моральний зміст закладено у розуміння суті правової держави – основним завданням її є забезпечення права людини на гідне людське життя. Б. Кістяківський з великою повагою та довірою ставиться до народу, вважаючи, що без демократії, що йде з глибин самого народу, правова держава неможлива [28, с. 855; 29].

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи, можна констатувати наступне: правова держава – це не статичне явище, а динамічний, активний процес наближення реального правового життя держави до ідеалу справедливості. В ній реально стверджується панування права, а не закону, вільно реалізуються і захищаються природні права людини. Таке трактування правової держави впливає із творчості українських мислителів досліджуваного періоду: І. Франка, М. Грушевського, Л. Українки, Б. Кістяківського, М. Володимирського-Буданова та ін.. Всі ці мислителі працювали в руслі юснатуралізму, в контексті якого право нерозривно пов'язане із морально-етичним виміром, наповнене морально-етичним змістом. Тому, на їх погляд, правова держава – це держава, яка ґрунтована на міцних морально-етичних засадах, держава, в якій панує юридизована мораль.

Список використаної літератури:

1. Баумейстер А. Філософія права. Київ: Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. 2010. 311 с.

2. Бордун-Комар Н.І. Державна система захисту прав людини в сучасній Україні: проблема ефективності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 4. С. 381–385.
3. Братасюк В., Братасюк М., Грищук О. Сучасний українець як соціальний тип людини та «політика скривдженості» (Ф.Фукуяма). *Юридичний науковий електронний журнал ЗНУ* 2022, № 12. С. 518–521.
4. Головатий С. Верховенство права : монографія. У трьох книгах. Київ : «Фенікс». 2006. Кн. 2. Від доктрини – до принципу. 885 с.
5. Градова В. Ідея верховенства права в українській правовій традиції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2012. 248 с.
6. Козачинський М. Цивільна політика. *Політологічні читання*. 1993. № 3. С. 90–107.
7. Лок Дж. Два трактати про врядування / Пер. з англ. О. Терех, Р. Димерець. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 265 с.
8. Пейн Т. Пейн Т. Права людини. Львів : Літопис, 2000. 288с.
9. Фуллер Л. Мораль права. Київ: Сфера, 1999. 232 с.
10. Шевцова А.В. Співвідношення права та закону в українській правовій традиції : дис. ... доктора філософії : 081 – право. Київ, 2023. 231 с.
11. Козюбра М. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 30–63. 407.
12. Бордун-Комар Н. Захист прав людини в Україні в контексті основних типів право розуміння : дис. ... к.ю.н. : 12.00.12 : філософія права. Київ, 2021. 247с.
13. Багрій Ю. Морально-етичний вимір української правової традиції Козацької епохи. *Галицькі студії. Юридичні науки*. № 6. 2024.С. 11–19.
14. Рьод В.Шлях філософії з XVII по XIX століття. Київ : Дух і Літера. 2009.388 с. С.181.
15. Кашуба М.В.,Захара І.С., Любашенко В.І. та ін. Проблема людини в українській філософії XVI–XVIII ст. Львів : Логос, 1998.
16. Хвойницька Х.М. Легітимація природного права в Україні та європейська юс натуралістична традиція : дис. ... к.ф.н. : 09.00.05. Львів, 2013. 199 с.
17. Шевцова А. Співвідношення права та закону в українській правовій традиції модерної доби. *Правничий часопис Університету «КРОК»*. Вип. 36–37. 2019.
18. Угода та Конституція Пилипа Орлика. Історія держави та права України. Хрестоматія / За ред. О. Шевченка. Київ : «Вентурі». 1996. С. 118–128.
19. Історія Русів. Київ. 1991. 318 с.
20. Франко І. Поза межами можливого. Франко І. Збір. творів: у 50 т. Т. 3. К. : Наукова думка. т. 45. Київ : Наукова думка. 1986. С. 276–285.

21. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодіж. Франко І. Збір. творів у 50 т. Київ : Наукова думка. 1986. Т. 45. С. 401–409.
22. Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова. Франко І. Збір. творів: у 50 т. Т. 45. К. : Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 309–315.
23. Грушевський М. Історія України-Руси : в 6-ти т. Київ, 1993. Т. III. 503 с.
24. Грушевський М. С. Вільна Україна. Українська суспільно-політична думка в ХХ ст. Сучасність. 1983. Т. 1. Нью-Йорк : Український друк та видав. спілка. 1918. 29 с.
25. Шевченко О. О., Вовк О. Й., Капелюшний В. П. та ін.. Історія українського права / За ред. О. О. Шевченка. Київ : Олан, 2001. 214 с.
26. Братасюк М. Проблема гармонії людського буття в українській філософській думці: Григорій Сковорода та Леся Українка. *Переяславські Сковородинівські студії. Філософія. Філологія. Педагогіка*. Випуск 7. 2021. С. 192–202.
27. Українка Леся. Бояриня. Драматична поема. Напис в руїні. Українка Леся. Вибрані твори. КМ-Букс. 2014. 352 с.
28. Кістяківський Б. Право як соціальне явище. Антологія лібералізму. Політико-правничі вчення та верховенство права. К. : Книги для бізнесу, 2008.
29. Кістяківський Б. Держава правова та соціалістична. Кістяківський Б. Вибране. К. : Абрис, 1996. 512 с.
30. Братасюк М. Феномен юридизованої моралі в українській правовій традиції. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 1(86). С. 3–7.

Bagriy Yu. M. Moral and ethical paradigm of the rule of law in the work of Ukrainian thinkers of the 19th and first half of the 20th centuries

The article highlights the issue of the moral and ethical foundations of the rule of law in the works of Ukrainian thinkers of the 19th and early 20th centuries. It has been clarified that Ukrainian thinkers of this period supported and developed natural law views in the context of the colonization of Ukrainian lands by Russia and the imposition of a legalistic paradigm of life. In the framework of a jusnaturalist approach, they conceived of a rule of law as one where the natural rights of individuals and the nation are the most important value. This is a state where they are freely realized and protected, where the state does not dominate over a person and the people, oppressing them, but, on the contrary, creates all the conditions for a full human existence.

These thinkers do not use the very concept of a rule of law state, however, the essence of such a state is clearly reflected in their work. They consider the problem of a rule of law state in the context of another broader, but interrelated problem – the problem of the national liberation of Ukrainians. The resolution of this problem inevitably brought to the agenda the task of building a national state, so an understanding of a number of its aspects organically flowed from their research. All the aforementioned thinkers, considering law as a form of universal human spiritual experience, based on higher spiritual values, thought of it as inseparable from the moral-ethical dimension of human existence.

Emphasized the necessity of utilizing ideas about the moral foundations of the rule of law in the current reform of the Ukrainian legal sphere, as these foundations of legal development in modern Ukrainian society have been significantly destroyed.

Key words: law, morality, human rights, natural law doctrine, national legal tradition, legalized morality, universal values, meanings of law.